

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

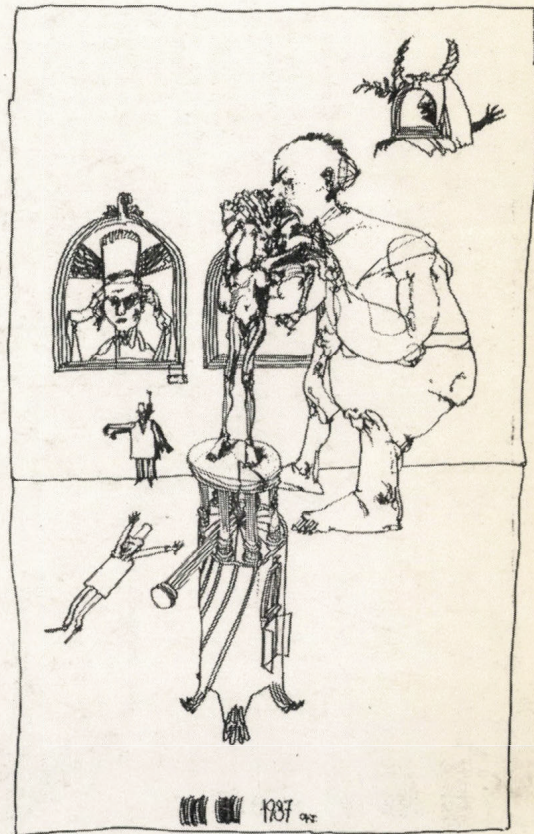
BAY ZOLTÁN
VISSZAEMLEKEZÉSE

BUDA FERENC
GÁL SÁNDOR
UTASSY JÓZSEF VERSEI

POMOGÁTS BÉLA
1956 IRODALMI ÉLETÉRŐL

„ERKÖLCS, IRODALOM,
POLITIKA”
BESZÉLGETÉS
KIRÁLY ISTVÁNNAL

1956 ÉS A MODERNIZÁCIÓ”
ÍRÁSOK
POLITIKAI KÖNYVEKRŐL

NEGYVENEDIK ÉVFOLYAM

1989/8

alföld

NEGYVENEDIK ÉVFOLYAM - 1989. AUGUSZTUS

<i>Buda Ferenc</i> versei: Falak Könyve 1957	3
<i>Utassy József</i> verse: Malomudvar	7
<i>Bay Zoltán</i> : Az élet erősebb (visszaemlékezés, 1. rész)	9
<i>Monoszló Dezső</i> versei: Thaiföld, Pattaya, Hongkongi tél, Egyenlet	28
<i>Gál Sándor</i> versei: a hajnal emléke, a jelen labirintusa, a végső rend felé, lehetőség, meddig	29

Fórum

<i>Pomogáts Béla</i> : Egy esztendő irodalmi élete (1956)	31
<i>Király István</i> : Erkölcs - irodalom - politika (Beszélgetés <i>Szabó B. István</i> nal)	55

1956 és a modernizáció

<i>Veliky János</i> : Utunk a demokráciába	82
<i>Szőke Domonkos</i> : Nagy Imréről és 1956-ról memoárok és visszaemlékezések tükrében	83
<i>Szőke Domonkos</i> : Az illúzióktól való megszabadulás lehetőségéről (Hegedüs András: A történelem és a hatalom ígézetében)	86
<i>Simon Zoltán</i> : A meggyalázott Justitia (Dr. Major Ákos: Népbíráskodás - forradalmi törvényesség)	89
<i>Bakó Endre</i> : Önkényes történelemszemlélet (Marosán György: A tanúk még élnek)	93

Híreink	96
---------	----

Képek

Szkukálek Lajos grafikái

kább róható fel annak a Rákosi–Gerő-féle csoportnak a bűnéül, amely a szocializmus tömegek által is erősen szorgalmazott demokratikus korrekciójánál fontosabbnak tartotta a hatalom minden eszközzel és áron történő megtartását! Az 1953–55 és 1956 közötti tartalmi különbség *lényegét* az adja, hogy '55-ig a kiigazítási kísérlet lehetősége forradalmi eszközök igénybevétele nélkül is adott volt, de 1956-ra már aligha, s a korrekciós kísérletet 1956-ban a szovjet katonai beavatkozás juttatta zsákutcába!

Új megvilágításba kerül az elemzett kötetekben 1956 őszének tragikus két hete. A visszaemlékezésektől, melyeknek szerzőivel szemben, 1956 és 1961 között kíméletlenül alkalmaztak megtorlásokat, aligha várhatunk „mértéktartó, higgadt és tárgyilagos” elemzéseket. Természetes, hogy másképpen emlékezik vissza az eseményekre a volt budapesti rendőrfőnök, a Nemzetőrség volt parancsnoka, a magas tisztséget betöltő politikus felesége s a XX. századi magyar „reformkísérletekben” már oly sokszor csalódó Németh László. Belőle, a morális eltávolodás csapdájának elhárítási lehetősége szólal meg, az afölötti aggodás: „a nemzet szent felindulásában, a bosszúvágy sugalmazóira hallgatva, olyasmit talál elkövetni, amit nem lehet többé jóvátenni,” s legfőképpen nem lenne szabad, hogy egyesek „1956 magyar szabadságharcából holmi 1920-as kurzust”, a forradalomból ellenforradalmat csináljanak. Különös fintora a sorsnak, hogy maga a szerző sem sejtette, hogy jóslata mennyire beteljesedhet!

Az igazság a Nagy Imre-ügyben című kötet rendkívülien próbára teszi az olvasó figyelmét és fegyelmét! Nyomon kísérhetjük azt a folyamatot, ahogyan a Kádár-kormány ígéretei ellenére, koncepcionált pert konstruált az eseményekből. Nem a kötet hibája, hogy az események hátsó mozgatóit, alapvetően a szovjet forrásokat, nem sikerült megszólaltatni. A közölt forrásokból úgy tűnik, a Kádár-kormány statisztáló szerepe kétséget kizáróan bizonyított, és a tragikus végkifejletért *a szovjet vezetést, s személy szerint Hruscsovot* terheli a döntő felelősség! A sztálini önkényuralmat elítélő Hruscsovot a Nagy Imre-per konstruálásában a Sztálinéval hasonló bűnelkövetés terheli!

Megindítóak azok a sorok, amelyeket a Menedékjog - 1956 című interjúkötetben olvashatunk. Kilenc életút tragédiái körvonalazódnak a lapokon. A harminc év távlatából tárgyilagosságra törekvő megnyilatkozásokon átsüt az az emberi méltóságot megalázó szenvedés, amit szereplőknek és „egyszerű” családtagoknak el kellett viselni. Sorsuk azt a meggyőződést sugallja, hogy a Hegel óta racionálisnak hitt történelmi események mozgatórugóinál számon kérni az ésszerűséget még a huszadik században is hiú ábránd!

SZÓKE DOMONKOS

Az illúzióktól való megszabadulás lehetőségéről

HEGEDŰS ANDRÁS: A TÖRTÉNELEM ÉS A HATALOM IGÉZETÉBEN

Napjainkra, úgy tűnik, az öröndetesen megszaporodó, de egyszersmind *egyenetlen* színvonalú politikai memoáriródmunk sem teszi sok vonatkozásban árnyaltabbá azt a képet, amit 1945 utáni történetünk jó tíz évéről ez idáig megtudhattunk. Mégis azt mondhatjuk, Hegedűs András kötete - nem nélkülözve ugyan egyfajta ellentmondásosságot és kronologikus szerkesztettségéből adódóan aránytalanul felnagyító olyan személyes mozzanatokot, amelyek nem harmonizálnak a nagypolitika valóságos erővonalával - fontos adalékokat szolgáltat az olvasónak a korszak jobb megértéséhez. Bocssáuk előre, a memoárt olvasó történésznek szigorúbb kritikusnak kell bizonyulnia, mint a műfaji sajátosságából adódóan a „tényekkel” szabadabban bánó egykori politikus szereplőnek.

S ha elfogadja is a recenzens, hogy a memoáírásnak szabályai vannak, a műfaj iratlan törvényei közé tartozik: a szerző nem köteles saját magára „terhelő” adatokat közölni. Számunkra mégis irányadóbb lehet az a francia aforisztikus mondás, mely szerint az író memoárt, akinek van elhallgatnivalója! Hegedüs András ezt a szerzőre könnyen leselkedő buktatót ügyesen feloldja azzal, hogy nem kifejezetten szabályos memoárt ír, hanem egyfajta *értekezésszerű*, amelyben a történelem ürügyén általánosabb emberi és morális igazságok is kimondhatók.

A szerző közismert személyisége - politikai életünkön túlmenően - tudományos és ideológiai életünknek is. Ma ismerhetjük őt kutató közgazdászként, szociológiai tanulmányokat publikáló tudósként s olyan ideológiai célzatú tanulmányok szerzőjeként, amiért annak idején diszkriminatív intézkedések szenvedő alanya volt, s napjainkban rehabilitált tagja egy korábban diszkvalifikált filozófuscsoportnak. Ennek a sokszínű pályának szinte természetes velejárója, hogy vannak, akik nevének hallatára nem tudnak elvonatkoztatni a két Nagy Imre-kormány közötti sztálinista visszarendezés tizenhét hónapjától, míg másoknak az juthat eszükbe, hogy tagja annak az ellenzéki magyar értelmiségi csoportnak, amelyik a csehszlovák válság után elsőként fordult szembe az újraéledő sztálini-brezsnyevi diktatúrával. S napjainkra olyan politikai ellenzéki áramlatok is szellemi előzményüknek tekintik, akikkel maga Hegedüs András sem azonosulna szívesen.

A mű legfőképpen azokat ösztönzi vitára, akik a korszak egyre nagyobb számban feltárt tényeit szembesítik a szerző által közöltekkel. Hegedüs András a *vallomásíró* szerepében lép fel, s nagyon gyakran a végkifejlet birtokában, a végpontról visszatekintve magyaráz olyan összefüggéseket, amelyekben az eseményeket a saját politikai látásának megfelelően *utólagosan* „rendezi újra” a szerző. A történetekhez való effajta közelítést talán az magyarázza, hogy a visszaemlékező elsődlegesen olyan magatartásformákat és erkölcsi mintákat kíván hangsúlyozni, amelyek őt akkor vezették, de ezek *utólag látva* nem mindenben harmonizáltak az akkori elvekkel. Így sokszor az a benyomása támadhat az olvasónak, mintha egy „modern perzsa leveleket” olvasna, amelyben az *idegen* erkölcsi bírálattal vet el egy bukásra mindenképpen megérett társadalmi formációt..., de azért ebben a társadalmi miliőben nagyon jól érzi magát.

Magyarország 1944-45 utáni fejlődésének összetevőit, szakaszait és nemzetközi dimenzióit vizsgálva - kerülve ezennel az analitikus elemzéseket, s a memoár szempontjait is figyelembe véve - alapvetően négy körülményre kívánunk összpontosítani. I. Magyarországon 1944 végétől 1947-ig terjedő, s rövid ideig tartó demokratikus fejlődési szakaszában, egy viszonylag széles koalíció alapján demokratikus választásokon létrejött parlamentáris kormányzás szabályai érvényesültek, de a napjainkra egyre inkább közismertté vált tények alapján, az MKP már a kezdetektől arra törekedett, hogy sokszori fogadkozásai ellenére, centralizált keretek között, egy sztálinista típusú hatalmi formát építsen ki, s a hatalmat monolitikus keretek között gyakorolja. Minden olyan „logikai” formula, amely azt a tételt hangsúlyozza: a magyar viszonyok megítélésénél abból kell kiindulni, hogy az egypártrendszerű hatalmi keret mint „történelmi tény” kezelendő, már eleve hamis feltételezés. Az egypártrendszer nem tekinthető egyszerű kiindulópontnak, hanem maga is *következmény!* S harmadik szempontként nem tekinthetünk el azoktól a nemzetközi és a szocialista táboron, főleg a Szovjetunióon belül lejátszódó eseményektől, amelyek a magyar viszonyokat is döntően befolyásolták. S mivel Hegedüs András memoárkötetének tulajdonképpeni tárgya az ún. ötvenes évek, negyedik szempontunkként, talán a legfontosabbikként hangsúlyoznánk, hogy az első Nagy Imre-kormány által képviselt politikai gyakorlat, ha azt Rákosi és csoportja meg nem buktatja, a Nagy Imre-féle korrekciós vonal fegyveres erő vagy beavatkozás igénybevétele nélkül is biztosíthatta vagy megeremthette volna a válságból való kijutás reális feltételeit.

Érdekesek azok a bevezető oldalak, amelyeken a szerző a családi háttér, a szülőföld rajzával, az indíttatás életre szóló, meghatározó élményével ismerteti meg az olvasót. A családban semmi „rendkívüli” nincs, a korai árvaság, a küzdelmesnek induló anyai, özvegyi sors halálig elkísérő emléke marad a szerzőnek. Az iskolai neveltetés a harmincas-negyvenes években szokásos műveltségismény alakító erején túlmenően a történelem viharos gyorsaságú változása az, ami a szerző világnézetét alapvetően alakítja. A szemlélet világnézeti gyökereit egyfajta parasztmantika és

úrgyűlölet jellemzi, ami talán általánosnak is mondható, de a műegyetemi villamosmérnöki karra történő jelentkezés már az indulásnál egyfajta különösséget kölcsönöz az életútnak. A Győrffy-kollégiumban eltöltött évek, a Soli Deo Gloria szellemi környezete, a politikusi indíttatás mellett a később beérő szociológiai érdeklődést is megalapozták.

Hegedüs András mozaikszerűen megírt emlékezéseiben, mintegy a sorok mögött elrejtve találhatók azok az értékítéletek, amelyek a személyesen megélt életsors és történelem ideológiai alapozottságú minősítéseit tartalmazzák. A szerző, igaz ugyan, hogy utólag, már 1945 tavaszára utalva úgy ítéli meg a helyzetet, hogy a formálódó pluralista rendszer mögött „egyértelmű monolitikus hatalmistruktúra-kialakítási törekvés húzódott meg”... s a Moszkvából hazatérő „kommunisták egyeduralomra törekedtek; bár átmeneti szükségességként elfogadják a többpártrendszer-kiépítést” is. Hegedüs ugyan a végkifejlet szempontjából nem kommentálja mélyebben az eseményeket, azt azonban világosan sejteti, hogy a diktatúra felé történő fordulat nem köthető kizárólagosan ahhoz a határozathoz, amelyet 1947 szeptemberében Varsóban hoztak kötelező érvénnyel a proletárdiktatúrák fordulat felgyorsítására! Elfogadhatóak a szerzőnek azok a meghatározásai is, amelyek a moszkvai kommunista vezetésnek a magyar szociáldemokrata vezetést elítélő megnyilatkozásait vitatják, s azok a megállapítások, amelyek a két világháború közötti magyar progresszív autonóm törekvéseit és azok világnézeti tájékozódásait nacionalista színezetűnek feltüntetető kommunista minősítéseit ítélik el.

Átfogóbb és mélyebb elemzést várna az olvasó arról a kérdésről, amit földkérdésnek, földreformnak tekint a történetírás. A sematikusan megfestett földosztásról Hegedüsnek is többet kellene elmélkednie, hiszen neki is világosan látnia kellett, hogy a földosztással még nem oldódott meg a „parasztí jövőendő”.

A memoár legkidolgozottabb részei a fordulat idejéről szólnak. Itt a szerző világos párhuzamot húz a hazai fejlődés alapvető tartalma és a nemzetközi feltételeknek a magyarországi fejlődés számára nem mindig kedvező jelenségei között. A szerző ezt a folyamatot úgy ábrázolja, hogy 1945 után a hazai társadalom, kiszabadulván az úri társadalom nyomása alól, egy alulról induló kezdeményezéssel kezdte a demokrácia intézményeit és pártszerű kereteit kifejteni. A koalíciós pártok igazi és szuverén politikai párttá kezdtek válni, de ezeket a korabeli kommunista megítélés a „reakció” mesterkedéseinek tartotta. A magyar társadalom a „fordulat” folyamatában – véli Hegedüs – „elvesztette az önálló kezdeményezés lehetőségét”, s alárendelődött olyan hatalmi konspirációk érdekeinek, amelyek megbénították az alulról építkező civil társadalom egészséges demokratikus szerveződési lehetőségeit, s a nemzetet belekényszerítették egy monolitikus uralmi forma béklyóiba! A nemzet ezt a ráerőltetett fordulatot sohasem fogadta el sajátjának, s a hatalomnak csak durva erőszakkal és atrocitásokkal sikerült „konszolidáltabb” viszonyokat teremteni. Így a civil társadalom fejlődésének folyamatai, az egypártrendszerű struktúra szűkre szabott toleranciájából adódóan, nem teremthették meg a bibói értelemben vett önigazgatásos intézményekkel szervezett és irányított demokratikus társadalom alapjait. Ezzel nem csupán a „demokrácia került válságba”, hanem felgyorsultak azok a társadalom-lélektani folyamatok is, amelyek erős kétkedéssel fogadták azt, hogy a hatalom részéről, azaz felülről, keresztülvihetők és vezérelhetők-e olyan reformok, melyekkel a társadalom kikerülhet mély politikai és társadalmi válságából.

A Nagy Imrével folytatott vita centrális területét az agrárkérdés ellentétes megítélése adja. Hegedüs András ezt a vitát interpretálva megpróbálja abba a politikai miliőbe helyezni, amely az ötvenes évek fordulóját jellemezte. A szerző az „egyetértve védekezés” taktikáját alkalmazza a kötetben, elfogadva azt a Nagy Imre-féle koncepciót, amely a magyarországi agrárkérdés végleges rendezésének útját a középparasztsággal kötendő szövetségben jelöli meg, így elűlözöttnek tartja a kulák-kapitalista veszély nagyságáról hangoztatott Rákosi-féle „téziseket”, s a kollektivizálást egy hosszabb történeti folyamat megvalósulásának függvényében értelmezi. Ugyanakkor a párt hivatalos álláspontjától alig elütő Nagy Imre-idézzel kívánja „védeni” a Rákosi-féle agrárpoliti-

kát: „Támaszkodj a szegényparasztra, egyezz meg a középparaszttal, egy pillanatra se szüntesd be a harcot a kulák ellen.”

1953-ra a magyar gazdaság és társadalom mély válságtüneteit nemcsak a nehézségek okozták, hanem az a táborra kiterjedő legitimációs válság is, ami fokozatosan kérdőjelezte meg az addig folytatott politika helyességét. A párt vezetésének addig megingathatatlanak tűnt alapelvei kérdőjeleződtek meg, s az irányítással szemben kialakult főleg értelmiségi *elégedetlenség* alapját biztosította egy demokratikusabb színezetű és tartalmú politika megvalósításának. 1953-ra úgy tűnt, a fennálló modell teljes összeomlása nélkül a „hagyományosan alkalmazható politikai eszközökkel” is biztosítható a társadalmi katasztrófa elhárítása. 1953 és 1955 között a rendszerkorrekciós eszközök még nem kívántak szükségképpen fegyveres megoldást. 1953-55 között a szocialista típusú társadalmi-gazdasági rendszer megreformálásának lehetőségei adottak voltak, s a reformfolyamatok előtti hibás váltóállítás művelete nem a Nagy Imre-kormány politikáját terhelte. Inkább róható fel a Rákosi-Gerő-féle csoport bűnéül. Nehéz beismernie a szerzőnek, hogy ebben a politikai szituációban olykor neki is a statiszta-szerep jutott, s az utólagos megbánás és a korábbi szerep történeti önátértékelése nehezen vált ki az olvasóból megértő helyeslést. Az az „indoklás”, amelyben a szerző a miniszterelnökség elvállalását alátámasztja, anekdotikusan érdekes ugyan, de politikailag nem tartalmaz elfogadható érveket: a büszkeségnek és a hiúságnak egyaránt megfelelt, hogy „hová jutottam, húsz éve még marhákat terelgettem a keskeny legelőkön, s most, íme, miniszterelnöknek jelölnek”.

Ezt a kötetet akként kell kezelni, aminek szerzője szánta. Adatgazdag tényközlései, az esemény sorok csoportosításának sajátos logikai rendje sokszor alárendelődik az egyéni látásmód igazolásának. Viszont mindezt szervesen kiegészíti a rendszer következetes kritikája. Hegedűs András kötetében arra törekszik, hogy önmagát autonóm gondolkodóként ábrázolja egy olyan politizáló kelet-európai értelmiségi típust mutasson be, aki az „illúzióktól való megszabadulás” gyötrelmes útján jut el, s *kíván eljuttatni másokat is*, egy pluralista berendezésű széles társadalmi demokráciát kiteljesítő szocialista modell társadalmi elfogadtatásához.

SZÓKE DOMONKOS

A meggyalázott Justitia

DR. MAJOR ÁKOS: NÉPBÍRÁSKODÁS - FORRADALMI TÖRVÉNYESSÉG

Még javában folyt Buda ostroma, amikor Major Ákos, a Budapesti Nemzeti bizottság néptörvényszékének tanácsvezető bírója 124 rendbeli gyilkosság miatt kötél általi halálra ítélt két keretlegényt. Ez volt az első, „a magyar nép nevében” hirdetett ítélete a népbíróságnak, amit - alig két hete - az Ideiglenes Kormány azért hívott életre, hogy „mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket”. Ezt a feladatát 1946 végéig el is végezte, mégpedig Európában példa nélküli gyorsasággal, tömeges és súlyos ítéletekkel. Ennek ellenére „különtanácsai” tovább is működtek, és Major Ákos szerint „az 1946-47. évi összeesküvések felszámolásával a népi demokrácia megalapozásának jelentős eszközeivé váltak”. Azonban - sajnálatos módon - tevékenységük csak a „Rajk-justizmorddal fejeződött be”.

Mint az emlékiratából kiderül, Majort már amikor hetvenévesen nyugdíjba ment, foglalkoztatta az a gondolat, hogy meg kellene írnia pályájának történetét, de végül is csak akkor fogott hozzá, amikor elolvasta Rónay György *Párdac és gödölye* című regényét, mert úgy találta, „ez a jól megírt, helyenként megalapozott politikai következtetéseket tartalmazó regény tendenciózus beállításával meghalt fegyvertársaim tiszta emlékét sérti”, mivel bíró főhőse felsőbb utasításra ártatlan embereket ítélt halálra. Ez a beállítás szerinte alaptalan, noha általánosan elterjedt, mivel a közvélemény „a Rajk-per aspektusából ítélte meg visszamenőleg az egész népbírászkodást”, holott